

УДК [930.253:94](477)"1988/1991"

С. М. БИЧЕК*

КРОКИ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (за документами ЦДАГО України)

Подається короткий огляд процесу виникнення в радянській Україні громадських правозахисних організацій та політичних партій опозиційного до КПРС-КПУ спрямування у 1988–1991 рр. На основі документальних матеріалів фондів політичних партій ЦДАГО України висвітлено їх діяльність та основні здобутки національно-демократичних сил на шляху до незалежності української держави і становлення багатопартійності в Україні.

Ключові слова: Українська робітничо-селянська спілка; Українська Гельсінська Спілка; Українська Республіканська партія; Демократична партія України; Народний Рух України за перебудову; Декларація; суверенітет; незалежність; багатопартійність.

Становлення в Україні громадських організацій та політичних партій починається задовго до проголошення незалежності, вона закорінена у попередніх історичних періодах – передовсім у русі шістдесятників і діяльності Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Переважна більшість особистостей, що брали активну участь у боротьбі за права українців в шістдесятих-сімдесятих роках, зіграли ключову роль і у подіях кінця вісімдесятих – початку дев'яностих. Цей зв'язок вказує на безперервність національно-визвольного руху України, на закономірність проголошення незалежності української держави.

Історія і діяльність опозиційних до радянської влади неформальних громадських організацій, політичних партій та персоналій, оцінка їх внеску у здобуття Україною незалежності стали об'єктом дослідження як фахових істориків: О. Гарань з працею “Убити дракона”, Г. Гончарук – “Народний Рух України. Історія”, Г. Касьянов – “Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80 років”, А. Русначенко – “Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початок 1990-х років”, так і учасників цих подій: М. Горинь – “Запалити свічу”, В. Овсієнко – “Світло людей”, О. Шевченко – “Київська весна”. Загалом, зазначена проблематика досліджується достатньо інтенсивно і різнобічно. Останнім часом побачили світ нові цікаві видання: збірник

* Бичек Станіслав Миколайович – архівіст I категорії відділу формування НАФ і діловодства Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

документів “Провісники свободи, державності і демократії”, підготовлений Центральним державним архівом громадських об’єднань України та Національною Академією наук України, до якого увійшли документальні матеріали Народного Руху України і ЦК Компартії України, пов’язані зі створенням і діяльністю НРУ, які зберігаються у фондах ЦДАГО України; книга спогадів колишнього голови Української Гельсінської Спілки Л. Лук’яненка “До історії Української Гельсінської Спілки” та виданий Українським інститутом національної пам’яті альбом “Українська Гельсінська Спілка (1988–1990 рр.)” у світлинах і документах.

Такі вагомі публікації наочно доводять виняткову важливість збереження документів опозиційних до Компартії громадських організацій та політичних партій. Законодавством функції формування Національного архівного фонду та комплектування архіву такими документами, їх державного обліку та зберігання покладено на ЦДАГО України. Нині в архіві вибудовується цілий комплекс документів організацій, рухів та партій, які безпосередньо виборювали незалежність України у 1980-х – початку 90-х рр. Звичайно, він ще не досить повний, і відділ формування Національного архівного фонду ЦДАГО України постійно працює над його доповненням. Так, нещодавно фонди архіву поповнилися оригінальними документами з особистого архіву голови Української Гельсінської Спілки Л. Лук’яненка, що дає змогу суттєво розширити джерельну базу вивчення явища національно-визвольної боротьби в Україні у другій половині ХХ ст. Найближчим часом, після закінчення науково-технічної обробки, згадані матеріали стануть доступними для більш глибокого дослідження широкими колами науковців і зацікавленої громадськості. Крім того в ЦДАГО України існують окремі фонди Демократичної партії України (ДемПУ) (ф. 272), громадського об’єднання Народний Рух України за перебудову (ф. 270) та Української Республіканської Партії (УРП) (ф. 271).

Передані до ЦДАГО України документи висвітлюють нові форми боротьби патріотичної частини суспільства за незалежність після поразки УПА в середині 1950-тих. Ненасильницький етап протистояння відкрила Українська робітничо-селянська спілка (УРСС), що діяла в 1958–1961 рр. на Львівщині.¹ Цікаво, що за ідеологією це була марксистсько-ленінська організація. Очолював її колишній фронтовик, юрист за фахом Л. Лук’яненко. УРСС поставила собі за мету здобуття незалежності України мирними, конституційними методами та мала перетворитись на партію. Але у 1961 р. її членів заарештували, а керівника засудили до страти, яку пізніше замінили на 15 років ув’язнення. У 1991 р. Л. Лук’яненко проаналізував матеріали власної слідчої справи 1961 р. і в документі “Кілька вступних слів до програми УРСС”, який разом із фрагментом розширеного проекту програми УРСС ви-

явлено в нових надходженнях матеріалів УГС та УРП, дав відповідь на питання, чи вважав автор програми УРСС марксизм-ленінізм правильним вченням.

Наступним витком боротьби стала діяльність культурологічно-просвітницьких організацій, які хоча й не ставили прямо питання про незалежність України, проте за допомогою проведення мистецьких виставок, літературних і творчих вечорів намагалися пробудити в суспільстві потребу у відродженні українських національних традицій і мистецтва. У 1960 р. при Київському міськкомі комсомолу виник Клуб творчої молоді “Сучасник” (КТМ), він об’єднував талановиту київську молодь – молодих прозаїків і поетів-початківців, художників, письменників і науковців, співпрацював із львівським КТМ “Пролісок” та клубами творчої молоді Одеси та Харкова, таким чином ставши національно-культурним центром України. Серед найактивніших учасників клубу були літературні критики І. Дзюба та Є. Сверстюк, поети Л. Костенко, І. Світличний, В. Симоненко, В. Стус, в майбутньому перший голова Народного Руху України за перебудову І. Драч, журналісти О. Шевченко та другий голова Народного Руху України В. Чорновіл, літературознавець і майбутній голова Демократичної партії України Ю. Бадзьо. Невдовзі з’ясувалося, що діяльність Клубу виходить за офіційні межі. У 1965–1966 рр. та 1972 р. було заарештовано десятки талановитих представників української творчої і наукової інтелігенції. Внаслідок ідеологічного погрому опинилися за ґратами чи зазнали різноманітних утисків і гонінь майже всі учасники творчого середовища, яке згодом отримало назву українського шістдесятництва.

1 серпня 1975 р. СРСР підписав Заключний акт Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі. Його основою стала Декларація принципів, якими держави-учасниці зобов’язувалися керуватись. Цей документ передбачав повагу до прав людини та основних свобод. Та тим часом в СРСР продовжувались репресії, у радянських таборах утримувалися С. Параджанов, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл та багато інших представників української інтелігенції.

Така політика радянської влади не могла не викликати опір. У листопаді 1976 р. у Києві була створена Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), що успадкувала правозахисну традицію Української робітничо-селянської спілки та стала прямим продовженням демократичного руху шістдесятництва. Біля початків її створення стояли шістдесятники і політ’язні: О. Бердник, П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук’яненко, М. Руденко, М. Маринович, М. Матусевич, О. Мешко, Н. Строката, О. Тихий. Не зважаючи на те, що УГГ була правозахисною організацією, її діяльність мала і політичний характер, коли йшлося про захист прав усього народу. З перших місяців діяльності УГГ почалося переслідування її членів органами КДБ. Всього-

го з 1976 р. по 1985 р. до Групи вступило 41 і було засуджено 36 осіб.² В цей період у тюрмах померли Ю. Литвин, В. Марченко, В. Стус, О. Тихий та А. Турик. Попри це все, опинившись у таборах та на засланні, учасники Групи продовжували правозахисну діяльність, інформуючи світ про порушення прав людини в умовах ув'язнення. Так, у 1979 р. вони передали за кордон складену Л. Лук'яненком та І. Гелем заяву до Генерального секретаря ООН з клопотанням про реєстрацію в ООН України як колонії³.

У нещодавно прийнятих на державне зберігання у ЦДАГО України матеріалах УГС та УРП виявлено скаргу Генеральному прокурору СРСР від подружжя Лук'яненків з приводу незаконного обшуку в їх квартирі у 1977 р. А також знайдено низку документів УГГ, серед яких: стаття “Наші завдання”, яка розкриває причини виникнення та мету діяльності УГГ, описує приклади порушень прав людини, залякувань та вбивств; Меморандум УГГ 1979 р., переданий за кордон; написаний 1980 р. у Мордовії відкритий лист до Мадридської наради країн, що підписали Гельсінські Угоди “Роззброєння в серці”; біографії більшості членів УГГ, датовані 1979–1980 рр.

У середині 1980-х, намагаючись надати радянській системі більш гуманне обличчя, Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов оголосив про необхідність переходу до демократії і гласності. Розпочалася так звана “перебудова”. Перш за все вона стосувалася економічної сфери, а згодом перебудова почалася й у сфері ідеології. Стрімка політизація суспільства яскраво виявилася у створенні та діяльності різноманітних “неформальних” груп та організацій, невідконтрольних КПРС. Серед них – заснований у 1987 р. Український культурологічний клуб, до якого належало чимало дисидентів та колишніх політв'язнів (О. Матусевич, Л. Мілявський, С. Набока, О. Шевченко). Того ж року в Україні з ув'язнення повертаються М. Горбаль, М. Горинь, В. Чорновіл. В. Чорновіл відновлює роботу “Українського вісника”, перший випуск якого присвячує пам'яті В. Стуса. Продовжується діяльність УГГ, яка за ініціативою В. Чорновола влітку 1988 р. для більш організованої опозиційної політичної діяльності перетворюється на Українську Гельсінську Спілку.

Засновники УГС М. Горинь, З. Красівський та В. Чорновіл створили Виконавчий комітет і запросили Л. Лук'яненка, який на той час ще перебував на засланні, стати головою організації. Влітку 1988 р. Л. Лук'яненко приїздив у відпустку у с. Хрипівка Чернігівської області, де зустрівся з виконавчими секретарями УГС М. Горинем, З. Красівським та В. Чорноволом для обговорення шляхів розвитку організації. Сьогодні в ЦДАГО України зберігаються документальні свідчення цих та інших подій, пов'язаних із діяльністю УГС. Серед них, наприклад, фотознімки згаданої зустрічі виконавчих секретарів УГС із

Л. Лук'яненком, а також інші фото, на яких зафіксовано розгортання громадської діяльності УГС та їх народну підтримку. Це знімки учасників конференції представників національно-демократичних рухів народів СРСР в м. Лооді 1989 р., учасників мітингів за участі Л. Лук'яненка у Закарпатській, Полтавській та Миколаївській областях. Також до архіву передані різні варіанти редакції основного програмного документу УГС "Декларація принципів УГС" 1988–1989 рр., протоколи засідань Всеукраїнської координаційної ради (ВКР) 1989 р., велике зібрання пресових видань – листки прес-служби, обіжники, "Інформатори" та інші документи видавничої діяльності УГС 1988–1990 рр; матеріали, що висвітлюють всесоюзні та міжнародні зв'язки Спілки, серед яких відозви та звернення ВКР УГС до Президента США Р. Рейгана, Генерального секретаря ООН, Всесвітньої Гельсінської Федерації 1988 р. Крім згаданих документів особливий інтерес складає альтернативний проект Закону Української РСР про вибори народних депутатів УРСР, за яким пропонувались прямі пропорційні вибори до Верховної Ради УРСР та вибори на альтернативній основі з більшим ніж місць числом кандидатів. Восени 1989 р. по всій Україні відбулися мітинги на підтримку змін до Закону про вибори з обговоренням альтернативного проекту Закону. Верховна Рада УРСР не змогла проігнорувати їх вимоги, і вже у березні-квітні 1990 р. вибори Верховної Ради УРСР та місцевих рад відбулися за новим, більш демократичним законом. До Верховної Ради УРСР було обрано 12 членів УГС.

Загалом, наприкінці 1988 р. демократичний рух в Україні поділився на дві течії. Прихильниками першої, більш радикальної, залишалась УГС, а друга, поміркованіша, розвивалась у середовищі Спілки письменників та науково-дослідних установ АН УРСР. Визрівала ідея створення структури, подібної до Народних фронтів країн Прибалтики. Суспільство потребувало такої організації, яка б прискорила процеси перебудови, не відлякуючи різнонаціональні прошарки населення націоналістичними гаслами. Тому створення Народного Руху України за перебудову підтримали як націоналісти, так і демократично налаштовані комуністи.

Ініціаторами створення НРУ за перебудову виступили колишні шістдесятники І. Драч, Д. Павличко та радянські письменники Ю. Мушкетик і В. Яворівський. Запропонований ними Проект Програми Руху неодноразово обговорювався на партійних зборах Спілки письменників у присутності завідувача ідеологічного відділу ЦК Компартії України Л. Кравчука⁴. Програма визнавала керівну роль Компартії у діяльності НРУ, основною метою Руху проголошувалось сприяння Комуністичній партії у розвитку демократії. Однак, незважаючи на поміркований характер основних положень проекту, компартійні органи зустріли його гострою критикою. 16 лютого 1989 р. проект Програми Народного

Руху України за перебудову був опублікований у газеті “Літературна Україна”.

У ЦДАГО України фонд громадського об’єднання Народний Рух України за перебудову та політичної партії Народний Рух України представлений документами за 1989–1998 рр. (ф. 270 “Громадське об’єднання “Народний Рух України”). Це матеріали установчого з’їзду, програми, статuti прийняті у різні роки, постанови та ухвали центральних органів Руху, листи, заяви та звернення. Особливо цікаві документи періоду становлення української державності: тези виступів делегатів I з’їзду, постанови та ухвали з підготовки до виборів Верховної Ради УРСР 1990 р., про зупинку Чорнобильської АЕС, про Союзний договір, з питань організації масових акцій на захист української мови та державного суверенітету, звернення та заяви щодо соціальної, економічної та політичної ситуації в країні⁵.

У зв’язку з оприлюдненням проекту програми НРУ відбулося розширене засідання Львівської філії УГС за участю М. Гориня і В. Чорновола, на якому було вирішено активізувати роботу в передвиборчий період для пропаганди Народного Руху України за перебудову. Члени УГС одночасно ставали і членами НРУ. До складу Координаційної ради і оргкомітету з підготовки I з’їзду Руху було обрано 13 членів УГС⁶. Очолив оргкомітет В. Яворівський. Вплив УГС на Рух зростає. НРУ об’єднав у своїх лавах різноманітні офіційні та неформальні організації, у тому числі й ті, що входили до складу УГС або співпрацювали з нею, та став наймасовішою громадською організацією України.

8–10 вересня 1989 р. відбувся Установчий з’їзд НРУ. Л. Лук’яненко закликав з’їзд вилучити з Конституції СРСР статтю, яка проголошувала керівну і спрямовуючу роль КПРС в суспільстві. В. Чорновіл наголосив на необхідності боротьби мирними демократичними шляхами за повну державну незалежність України. В результаті з програми Руху зникли будь-які згадки про керівну роль КПРС та йшлося, що Рух виступає за суверенність Української республіки в складі Союзу РСР. Головою Секретаріату НРУ з’їзд обрав члена УГС М. Гориня⁷.

Певну частину документів УГС разом із документами УРП також було передано на зберігання у ЦДАГО України ще у 1996 р. Так, у фонді УРП окремими справами зберігаються протоколи засідань Координаційної ради однієї з найпотужніших організацій Спілки – Львівської обласної філії УГС. Вони відтворюють дискусію та розвиток подальших подій після з’їзду НРУ, який по суті підтримав основну програмну вимогу “Декларації принципів УГС” – державний суверенітет. Однією з найбільших акцій, у яких взяли участь УГС та Рух, був “Ланцюг Єднання”, коли майже 450 тисяч (за офіційними даними)⁸ людей взялися за руки, з’єднавши Львів та Київ у день 71 річниці Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1990 р. Рішення про відзначення дня Соборності України і

утворення Живого ланцюга було ухвалене на засіданні Великої Ради Руху⁹. У Львові організаційні питання цієї акції розглядались на засіданні Координаційної Ради Львівської обласної філії УГС¹⁰.

Важливою подією на шляху до незалежності України стало рішення наради представників демократичних об'єднань України, у якій взяли участь Рух, Товариство української мови (ТУМ) та УГС (у зв'язку з тим, що УГС не була офіційно зареєстрованою, члени Спілки висувалися кандидатами у депутати ТУМом), про створення Демократичного блоку для спільної участі у виборах депутатів Верховної Ради УРСР у березні–квітні 1990 р. Виборчий Маніфест Народного Руху України за перебудову з викладом рішень наради зберігається в ЦДАГО України у фонді НРУ¹¹. Саме Рух підтримав зміни до Закону УРСР про вибори на численних мітингах. Завдяки цим подіям вперше кандидати від опозиції взяли участь у виборах і стали депутатами Верховної Ради УРСР.

На початку 1990 р. серед лідерів Руху виникла ідея створення опозиційної партії. Д. Павличко запропонував створити таку партію на основі НРУ. Але, оскільки Рух не мав фіксованого членства і об'єднував людей з різними політичними поглядами, виникла небезпека втрати значної кількості прихильників. Різко проти висловився В. Чорновіл, який разом із соратниками по УГС саме планував створення партії на основі УГС. Втім, 14 травня 1990 р. у Києві відбулося засідання ініціативної групи по створенню Демократичної партії України. Фундаторами нової партії були І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, провідним теоретиком партії став відомий правозахисник, літературознавець Ю. Бадзьо. 31 травня 1990 р. на шпальтах газети “Літературна Україна” з'явився “Маніфест Демократичної партії України”, складений Ю. Бадзьо¹².

Установчий з'їзд ДемПУ відбувся 15–16 грудня 1990 р., головою партії обрано Ю. Бадзьо. Новостворена партія, ще не беручи участі у виборах, уже мала своїх представників у групі Народна Рада Верховної Ради УРСР, обраних від Демократичного блоку¹³.

29–30 квітня 1990 р. відбувся Установчий з'їзд УГС, на якому Спілка остаточно реорганізувалась у суто політичну організацію – Українську Республіканську партію (УРП).

Відтоді НРУ діяв як коаліція двох партій – УРП та ДемПУ і, власне, як Рух.

Наступним вагомим кроком на шляху до здобуття незалежності стало утворення у Верховній Раді УРСР організованої опозиції. Представникам Демократичного блоку вдалося створити демократичну більшість, завдяки чому було розроблено і висунуто на розгляд сесії проект Декларації про державний суверенітет Української РСР. Співавторами цього документа стали Б. Горинь та О. Шевченко.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. З цієї нагоди 24 липня 1990 р. Рух організу-

вав громадський хід від Софійського собору до Київради та урочисте підняття національного синьо-жовтого прапора на шоглі біля будинку міськради. Прапор підняв заступник Голови Київського міськвиконкому О. Мосіюк¹⁴. У запропонованому представниками Демократичного блоку проекті рішення Президії Київської міської Ради народних депутатів від 20 липня 1990 р. “Про українську національну символіку і її використання в м. Києві”, що зберігається в ЦДАГО України у фонді НРУ, йдеться про встановлення синьо-жовтого прапора на будинках, де проводяться сесії міської і районних рад, використання тризуба та гімну “Ще не вмерла Україна” на території Києва поруч із радянською державною символікою у зв’язку із проголошенням державного суверенітету Української РСР¹⁵. Рішення було прийняте. Фактично на тій же підставі українську національну символіку можна було використовувати по всій території України. Так Україна повернула собі найважливіші атрибути державної суверенності – Прапор, Герб, Гімн. Невдовзі за пропозицією О. Шевченка пл. Жовтневої революції в Києві перейменовано на Майдан Незалежності¹⁶.

25-28 жовтня 1990 р. II Всеукраїнські збори НРУ за перебудову внесли принципові зміни до Програми Руху – з назви Народного Руху України були вилучені слова “за перебудову”, а головною метою Руху проголошено відновлення державної незалежності України, створення парламентськими методами демократичної держави¹⁷. Документи II Всеукраїнських зборів НРУ, представлені в ЦДАГО України в фонді НРУ у справі № 85, оп. 1, яскраво ілюструють загострення конфронтації між демократичними та консервативними силами в Україні. Так, в ухвалі про Союзний договір лунають звинувачення на адресу правлячої КПРС у розпалюванні міжнаціональних конфліктів, роздробленні території України на автономії, викриваються наміри Москви експлуатувати українські землі для задоволення власних потреб, нехтуючи потребами українців¹⁸.

На наступному етапі основним завданням демократичних сил було не допустити підписання З’їздом народних депутатів СРСР нового союзного договору, текст якого готувався у Москві. З цього приводу Велика Рада НРУ прийняла Ухвалу про політичну ситуацію в Україні, створення у Верховній Раді УРСР опозиційної комуністичному режимі Народної Ради та заклик до народних депутатів СРСР від України виступати проти прийняття нового Союзного договору¹⁹.

24 грудня 1990 р. З’їзд народних депутатів СРСР прийняв постанову “Про проведення референдуму СРСР з питання про Союз Радянських Соціалістичних Республік”, призначений на 17 березня 1991 р. У відповідь засідання Центрального проводу НРУ прийняло заяву, в якій проголосило проведення референдуму в Україні незаконним, таким що суперечить Конституції УРСР і Декларації про державний суверенітет, прийнятої законно обраним вищим законодавчим органом України²⁰.

На всесоюзний референдум, який відбувся 17 березня 1991 р. було винесене питання: “Чи вважаєте ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації республік, де будуть повною мірою гарантовані права і свободи людини кожної національності?” та одночасно з референдумом було вирішено провести опитування населення Української РСР із питання: “Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?”.

В ЦДАГО України у фонді ДемПУ серед інших документів, що характеризують позицію партії, щодо проведення референдуму та підписання Союзного договору, зберігається заява від 13 квітня 1991 р. про необ’єктивність результатів референдуму, “...оскільки він готувався поспіхом і питання референдуму сформульовані не досить чітко... Тому приблизно половина учасників референдуму в Україні проголосувала водночас за обидві пропозиції, хоч вони взаємно заперечують одна одну”, – зазначено у ній²¹.

Загалом, в Україні за входження Української РСР до складу Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України проголосували понад $\frac{2}{3}$ громадян²².

Тим часом групою консервативно налаштованих діячів з керівництва ЦК КПРС, уряду СРСР, армії та КДБ з метою збереження діючого Союзного договору, припинення курсу реформ М. Горбачова і усунення його від влади у Москві був утворений Державний комітет з надзвичайного становища (ДКНС). 19–21 серпня 1991 р. у Москві відбувся так званий “серпневий путч”. Дії ДКНС супроводжувались оголошенням надзвичайного стану, жорсткою цензурою в ЗМІ та обмеженням конституційних прав та свобод громадян, залученням військових підрозділів і техніки. Такі дії були розцінені як спроба державного перевороту. По всій країні відбулися мітинги протестувальників.

19 серпня Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук запросив до свого кабінету керівників опозиційних політичних партій та Руху і закликав до відповідального поведіння, щоб не довести до введення надзвичайного стану в Україні та кровопролиття²³.

Серед найцікавіших документів ЦДАГО України, у контексті боротьби національно-демократичних сил за незалежність, які стосуються цього переломного історичного моменту, варто виокремити два звернення Президії національної ради ДемПУ: до громадян України та до президії Верховної Ради України із закликом не коритися наказам ДКНС, відмежуватися від заколотників і вжити всіх заходів для захисту державного суверенітету України. У зверненнях зазначалось, що Державний переворот дає підстави законно обраній Верховній Раді України денонсувати союзний договір 1922 р. і проголосити повну державну незалежність України²⁴. Обидва звернення було розповсюджено українською та російською мовами.

Рішучий опір заколотникам з боку тисяч громадян, які заповнили центр Москви, дії керівництва РСФСР на чолі з Б. Єльциним, вагання військ, перехід окремих військових частин на бік демократичних сил, нерішучість самого ДКНС спричинили провал заколоту 22 серпня 1991 р.

Під тиском національно-демократичних сил Верховна Рада УРСР 24 серпня прийняла історичний документ виняткового значення для долі українського народу – Акт проголошення незалежності України. За Акт проголосувала абсолютна більшість депутатів Верховної Ради. Українська Радянська Соціалістична Республіка перестала існувати. На геополітичній карті світу постала нова самостійна держава – Україна. 27 серпня 1991 р. І. Драч від імені НРУ оприлюднив відповідну заяву²⁵.

У зв'язку з підготовкою до виборів Президента України восени 1991 р., УРП і ДемПУ, всупереч позиції НРУ обрати єдиного кандидата в особі В. Чорновола, висунули власних кандидатів на пост Президента України, що і стало однією з причин поразки національно-демократичних сил.

Протягом першого багатопартійного десятиліття заявили про себе такі партії, очолювані колишніми членами УГС: Українська християнсько-демократична партія (Петро та Василь Січки), Організація українських націоналістів-державників (І. Кандиба), Українська консервативно-республіканська партія (С. Хмара), Республіканська християнська партія (М. Горбаль, Михайло та Богдан Горині, В. Овсієнко), Державна самостійність України (Р. Коваль), Українська національна асамблея (Д. Корчинський) тощо²⁶.

Настали часи, коли вирішальну роль у жорсткій міжпартійній конкуренції стали відігравати накопичені партіями кошти. НРУ, УРП, ДемПУ та інші демократичні партії почали відходити на другий план. Нові часи стали вимагати нових ідей і нових героїв.

Проте зосереджені в ЦДАГО України документальні матеріали свідчать, що політичні партії, рухи та громадські об'єднання кінця 1980-х стали рушійною силою процесів здобуття незалежності, демократизації, пробудження національної свідомості суспільства та його самоідентифікації. Тому комплекс цих документів є багатим джерелом вивчення, як історії їх розвитку та діяльності, так і історії становлення української державності, історії економіки, культури, національних відносин, політичної історії України в цілому.

¹ Лук'яненко Л. До історії Української Гельсинської Спілки. – К.: Фенікс, 2010. – С. 9.

² Там само, с. 14.

³ Там само.

⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 28–34.

⁵ Там само, ф. 270, спр. 57, 59, 62, 63, 65, 66, 85, 89, 96, 97, 101, 114

⁶ А. Русначенко. Місце УГС в українській революції на межі 1980-х – 1990-х років. Альманах “Молода нація”, спецвипуск № 51. – Смолоскип, 2011. – С. 40

⁷ Там само. – С. 42.

⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2767, арк. 2–4.

⁹ Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 95, арк. 1–2.

¹⁰ Там само, ф. 271, оп. 1, спр. 1, арк. 19–20.

¹¹ Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 81, арк. 2.

¹² Там само, ф. 272, оп. 1, спр. 1, арк. 1–4.

¹³ Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 96, арк. 4.

¹⁴ Там само, ф. спр. 102, арк. 57.

¹⁵ Там само, ф. 272, оп. 1, спр. 109.

¹⁶ О. Шевченко. Перший постріл переможної революції. Альманах “Молода нація”, спецвипуск № 51. – Смолоскип, 2011. – с. 29.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 85, арк. 26–26 зв.

¹⁸ Там само, арк. 22зв.–23.

¹⁹ Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 96, арк. 1.

²⁰ Там само, арк. 13–14.

²¹ Там само, ф. 272, оп. 1, спр. 8, арк. 4–5.

²² Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 97, арк. 35зв.–36зв.

²³ Там само, ф. 272, спр. 24, арк. 20.

²⁴ Там само, спр. 31, арк. 67.

²⁵ Там само, ф. 270, оп. 1, спр. 112, арк. 9.

²⁶ В. Кініані. УГС: політичні дискусії та долі лідерів. Альманах “Молода нація”, спецвипуск № 51. – Смолоскип, 2011. – С. 207.

Представлен краткий обзор процесса возникновения в советской Украине общественных правозащитных организаций и политических партий оппозиционного КПСС–КПУ направления в 1988–1991 гг. На основе документальных материалов фондов политических партий ЦГАОО Украины раскрывается их деятельность и основные завоевания национально-демократических сил на пути к независимости украинского государства и развития многопартийности в Украине.

Ключевые слова: Украинский рабоче-крестьянский союз; Украинский Хельсинский Союз; Украинская Республиканская партия; Демократическая партия Украины; Народный Рух Украины за перестройку; Декларация; суверенитет; независимость; многопартийность.

The article gives the brief overview of the process of establishment of human rights organizations and political parties opposite to the Communist Party in Soviet Ukraine in 1988-1991. There are highlighted their activity and main achievements of the national democratic forces towards the independence of the Ukrainian State and formation of multiparty in Ukraine on the basis of documents of fonds of political parties, stored in Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.

Kywords: Ukrainian Workers and Peasants Union; the Ukrainian Helsinki Union; Ukrainian Republican Party; Democratic Party of Ukraine; Narodnyi Rukh of Ukraine for Reconstruction; the Declaration; sovereignty; independence; multiparty.